

Bitig Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Bahar 2026 / 1: 23-44.

Mukaddimetü'l -Edeb'te Yer Alan Moğolca Meslek Adları*

Perihan YILDIRIM**

Öz: Harezm Türkçesi döneminde çoğunlukla Oğuz-Kıpçak dil özelliklerini taşıyan ve aynı zamanda farklı dillere ait bölümlerin de bulunduğu sözlükler kaleme alınmıştır. Bu sözlüklerden biri olan ve dönemin hükümdarı Atsız'ın isteği üzerine yazılan Mukaddimetü'l-Edeb, XIII-XV. yy.'ları arasında yazıldığı düşünülen ve Zemahşeri tarafından istinsah edilmiş olan Arapçayı öğretmek için yazılmış en eski sözlüklerden biridir. Eser, Türkçe, Arapça, Farsça ve Moğolca kelimelerin de yer verildiği çok dilli bir sözlüktür. Moğol baskıyetinin güçlü olduğu bu dönem, eserde Moğolca unsurların sayısını arttırmıştır. Çünkü; ilgili dönemde Moğollar, siyasi, bürokrasi, askeri sınıfta önemli bir yerdedir. Mukaddimetü'l-Edeb, dönemin dilsel durumunu ve sosyo-kültürel yapısını, içerdiği sözvarlığı ile göstermektedir. Bu çalışmada; sözlükte yer alan meslek adları tespit edilmiş, diğer diller ile aralarındaki bağlantısı, kelime tablili, açıklamaları ile dönemde yer alan meslekler üzerine bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Moğolca, Türkçe, Meslek Adları, Mukaddimetü'l- Edeb, Söz Varlığı.

Mongolian Occupational Terms in Muqaddimat al-Adab

Abstract: During the Khwarezm Turkic period, dictionaries were compiled that primarily exhibited Oğuz-Kipchak linguistic features while also containing sections devoted to other languages. One of these dictionaries, Muqaddimat al-Adab was written at the request of the ruler of the period, Atsız. Believed to have been written between the XIII. and XV. centuries and transcribed by al-Zamakhshari, it is one

*Bu çalışma Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda tarafımızdan hazırlanan “Arap Harfli Moğolca Sözlüklerde Moğolca Meslek Adları” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Eskişehir (Türkiye). E-posta: perihanyildirim@outlook.com, ORCID: 0009-0003-4407-7261.

of the oldest dictionaries compiled for the purpose of teaching Arabic. The work is a multilingual dictionary that includes words in Turkic, Arabic, Persian, and Mongolian. The strong Mongol presence during this period led to an increase in the number of Mongolian elements in the work, as the Mongols held significant positions in the political, bureaucratic, and military spheres at the time. Muqaddimat al-Adab reflects the linguistic conditions and sociocultural structure of the era through its lexical content. In this study, the occupational terms found in the dictionary were identified, and the occupations of the period were evaluated based on their connections with other languages, lexical analysis, and definitions.

Keywords: *Mongolian, Turkic, Occupational Terms, Muqaddimat al-Adab, Lexical Inventory.*

Giriş

Türkiye’de Harezm, Aral Gölü’nün güneyinde, Ceyhun (Amuderya) Nehri’nin Aral Gölü’ne ulaştığı delta çevresinde yer alan ve tarih boyunca Harzemşahlar Devleti’nin merkezi konumunda bulunan önemli bir bölgedir. Urgenç ve Hive gibi şehirleriyle öne çıkan bu coğrafyanın İslâmiyet öncesindeki nüfus yapısına ilişkin olarak Fuat Köprülü, burada İranlılarla yakın akrabalık ilişkisi bulunan Ârî kökenli “Hârizmliler” adlı bir topluluğun yaşadığını belirtmektedir (Köprülü, 1986: 198; Kuyma, 2015: 368). XI. yüzyılda başlayan Türkleşme süreci, XIII. yüzyıla kadar devam etmiş ve bu gelişmenin sonucunda Harezm ile çevresinde yeni bir Türk yazı dili teşekkül etmiştir (Kuyma, 2015: 368). Harezm sahasında ‘Oğuzlar, Kalaçlar, Kimaklar, Bayavutlar, Kıpçaklar’ ve bilhassa ‘Kanglılar’ gibi çeşitli Türk boyları, yerli halkla da karışarak bölgeyi Türkleştirmişlerdir (Köprülü 1986: 201). Bu tarihî ve kültürel etkileşim neticesinde, Karahanlı Türkçesi geleneğini sürdüren, Oğuz, Kıpçak, Kanglı ve diğer Türk boylarının dil özelliklerini bünyesinde birleştiren Harezm Türkçesi adı verilen yazı dili ortaya çıkmıştır (Kuyma, 2015: 368). Harezm, Altın Ordu ve İlhanlı sahalarında Arapçanın öğretilmesi amacıyla çok dilli sözlük ve gramer eserleri kaleme alınmıştır. Bu eserler arasında yer alan Arap harfli Moğolca sözlükler, genel olarak günlük iletişim ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte hazırlanmış konuşma sözlükleridir. Sözlüklerde yer alan kelime kadrosu, dönemin söz varlığını ve kelimelerin kullanım sıklığını yansıtmaları bakımından önemli veriler sunmaktadır (Gül, 2015: 80).

Arap harfli Moğolca sözlükler, yalnızca Moğolcanın söz varlığını ortaya koymaları bakımından değil, Türkçe, Farsça ve Arapça arasındaki dil ilişkilerinin incelenmesine sağladıkları katkı bakımından da önem taşımaktadır. Bu sözlüklerin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi, kelimelerin anlam ve kullanım özelliklerinin belirlenmesine imkân vermekte; aynı zamanda Moğol dil tarihi ve anlambilimi çalışmalarına da önemli katkılar sağlamaktadır (Gül, 2015: 80).

Bunun yanında, dönem sözlüklerinde Moğolca kelimelerin Arap harfleriyle yazımında tam bir birlik bulunmadığı ve çeşitli yazım farklılıklarının görüldüğü anlaşılmaktadır (Gül, 2015: 81). Sözlüklerdeki Moğolca söz varlığı içerisinde Türkçe, Arapça ve Farsçadan alınmış ödünç kelimeler yer almaktadır. Benzer şekilde, Moğolca kökenli bazı kelimelerin Farsçaya geçtiği de bilinmektedir. Bununla birlikte, Arapça ve Farsça kökenli unsurların Moğolcaya hangi yollarla geçtiği; bu durumun İslam coğrafyasında farklı topluluklarla kurulan temaslardan mı, yoksa Müslüman olan Moğolların etkisinden mi kaynaklandığı hususu henüz kesin olarak açıklığa kavuşturulamamış ve araştırılmaya açık bir konu olarak varlığını sürdürmektedir (Gül, 2015: 81).

Türk dili dünyasında Kaşgarlı Mahmud'un XI.yy.'da kaleme aldığı *Divānu Lugâti't-Türk* (DLT) adlı eserden sonraki bu dönemde yazılmış olan en önemli ikinci sözlük olarak karşımıza çıkan *Mukaddimetü'l- Edeb* (ME) yazıldığı dönemden başlayarak günümüze kadar gelen bir şaheserdir. Dönemin hükümdarı olan Hârizmşahlar Devleti Hükümdarı Atsız b. Muhammed'in isteği üzerine Zemahşeri tarafından kaleme alınmıştır. Arapça bilmeyene Arapça öğretmek için yazılan eser, bu bakımdan DLT'den ayrılmaktadır. Eserin yazıldığı dönemde Oğuz-Kıpçak boylarının bir arada yaşaması nedeniyle kültürel, siyasi, sosyal, tarihî yönden karşılıklı alışverişleri dile de yansımış olup, eserlerde de karışık dil özelliklerine yer verilmiştir. Bu bakımdan ME nüshaların çoğunda kelime, ibare ve kısa cümlelerden oluşan Arapça metnin altında tercümeler bulunmaktadır. Bunların önemli bir kısmı Türkçe (Harizm Türkçesi), Farsça, ikisi XIV. yy.'dan itibaren unutilan İran dili Hârizmce, biri Moğolca satırlı tercümelidir. Eserin müellif nüshası elde bulunmadığından bu tercümelerin Zemahşeri'ye ait olup olmadığı bilinmemektedir (Yüce, 2020: 120-121).

Eserin ne zaman yazıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte dönemin hükümdarı olan Atsız'ın hüküm sürdüğü yıllar göz önünde bulundurulduğunda 1128-1144 tarihleri arasında yazılmış olabileceğine dair görüşler bulunmaktadır (Bkz. Yüce, 2020: 120-121).

Eserin günümüze ulaşan yirmi nüshası vardır: 1- Yozgat Kütüphanesi, 2- Berlin Devlet Kütüphanesi, 3- Paris Supplement turc., 4- Şuster Nüshası, 5- İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 6- Topkapı Sarayı (3 ayrı nüsha), 7- Millet Kütüphanesi, 8- Rampur Sarayı, 9- İstanbul'da Beşir Ağa Kütüphanesi, 10- Nevşehir'de Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi, 11- İstanbul'da Atıf Efendi Kütüphanesi, 12- İstanbul, Yeni Cami Kütüphanesi, 13- Manisa Kütüphanesi, 14- British Museum (Add 7429), 15- Kastamonu Kütüphanesi (2487), 16- Özbekistan-Hive nüshası (1338), 17- Özbekistan Taşkent nüshası, 18. Hive, (1338) (Kuyma, 2015: 372).

Eserde Türkçe, Arapça, Farsça ve Moğolca kelimelerin karşılıklarının verilmesi Moğol dili ve tarihi açısından oldukça önemlidir. Çünkü; eser erken dönemde yer alan Moğolca sözcükleri okuyucuya sunması nedeniyle Moğol dilinin birinci kaynağı olarak tanımlanabilir. Eserde yer alan Arapça kelimelerin hem Türkçe karşılıklarının hem de Moğolca karşılıklarının verilmiş olması bu iki dil arasındaki ödünçlemeleri, iki dil arasındaki ortak kelimeleri, diller arasındaki anlam kaymalarını göstermesi açısından karşılaştırma imkânı sağlamaktadır. Özellikle Mongolist ve Türkologların araştırmalarında ilk kaynaklar arasındadır. ME'de yer alan karşılıklar, Altayistik üzerine yapılan çalışmalarda Moğolca ve Türkçe arasındaki ses benzerlikleri, kök benzerlikleri ve fiil yapıları bakımından hipotez tartışmalarında ve araştırmalarında sıkça başvurulur. ME'nin Moğolca kısmı Türkçe, Moğolca ve Farsça arasındaki dil ilişkilerini gösteren bir somut belge niteliğindedir.

Eser üzerine birçok çalışma yapılmıştır. En önemli çalışmalardan ilki eserin Arapça, Farsça, Çağatayca ve Moğolca satır altı tercümeli nüshasındaki Moğolca bölümünü inceleyen N. N. Poppe tarafından *Mongol' skiy slovar' Mukkadimat al-adab* (1938) adıyla kaleme alınmıştır. Bu eserin Moğolca kısmı tarihsel dil malzemesi açısından ilk çalışmadır. Eserin çevirisi, Mustafa S. Kaçalın tarafından *Mukaddimetü'l- Edeb Moğolca-Çağatayca çevirinin sözlüğü* adıyla 2009 yılında

yayımlanmıştır. Yoshio Saito'nun da ME üzerine önemli çalışmaları vardır. “Graphic Variation in the Mongolian Text of Muqaddimat al-Adab” adlı çalışması Saito'nun Moğolca metinlerdeki yazımlar ile ilgili sorunları dile getirdiği önemli bir kaynaktır (1997).

Bu çalışmada, ME adlı eserde yer alan Moğolca meslek adları ele alınmıştır. Söz konusu meslek adları köken ve yapı bakımından incelenmiş; ayrıca bu adların Moğolcanın tarihî evrelerinde yer alıp almadığı da araştırma kapsamına dâhil edilmiş ve Moğolca-Türkçe ortak meslek adları üzerinde de durulmuştur.

Meslek adları

Bir dilin söz varlığının incelenmesi, o dilin tarihsel gelişimine ışık tutmasının yanı sıra, farklı milletler arasındaki kültürel ve toplumsal etkileşimlerin anlaşılmasına da katkı sağlamaktadır. Zira milletler arasındaki ilişkilerde kelimeler önemli bir rol oynamakta, bu durum söz varlığı çalışmalarının önemini açıkça ortaya koymaktadır. Toplumların maddi, manevi, kültürel ve sosyal alanlardaki etkileşimleri söz varlıklarında izlenebilmekte; bu unsurlar edebî eserler aracılığıyla günümüze kadar ulaşarak dillerde meydana gelen değişimlerin tespit edilmesine imkân sağlamaktadır. Bu bağlamda söz varlığı, bir dilin geçmişten günümüze geçirdiği değişimleri ortaya koyan temel inceleme alanlarından biridir. Bir dil ve o dili konuşan toplum hakkında bilgi edinmede önemli çalışma alanlarından biri de meslek adlarıdır. Meslek adları, ait oldukları kültürün ve milletin hem maddi hem de manevi yönlerini yansıtan önemli göstergeler sunmaktadır. Çünkü bir millet, içinde bulunduğu coğrafi koşullara, kültürel yapıya ve sahip olduğu imkânlarla bağlı olarak belirli bir yaşam biçimi ve geçim düzeni oluşturur. Bu durum, toplumda ortaya çıkan mesleklerin çeşitliliğini ve niteliğini doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla meslekler, toplumsal yapı ve fiziki çevreyle ilişkili olarak şekillenmektedir. Bu nedenle meslek adları, bir toplumun belirli bir dönemdeki sosyal, kültürel ve ekonomik özelliklerini ortaya koyabilen önemli bilgi kaynakları arasında yer almaktadır.

ME'de Moğolcanın yanı sıra Türkçe, Arapça, Farsça kökenli meslek adlarının da yer alması eser üzerinde çok yönlü bir araştırma yapılmasını zorunlu kılmaktadır. ME'nin Türkçe bölümünde yer alan meslek adları ile ilgili Arda Karadavut, 2023 yılında kaleme aldığı “*Mukaddimetü'l-Edeb'in Yozgat Nüshasındaki Meslek adları*” adlı çalışmasında meslek adlarını Eski Türkçeyle karşılaştırmalı incelemiş ve kökenleri itibarıyla Moğolca ile ilgili ortaklıklar hakkında da bilgi vermiştir.

1.1. Ticaret ile ilgili genel meslek adları

1.1.1. bazirgan “tüccar” (<Far.) (ME b.83-6)

Türkiye’de ME’de *bazirgan* “tüccar” (ME b.83-6) olarak maddelendirilir. Kelimenin aslı, “alışveriş yapan” anlamındaki Farsça *bâzârgân* veya *bâzergândan* gelmektedir. *bazirgân* kelimesinin Türkçede ne zamandan beri kullanıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Fâtih devrine ait kanunnâme ve yasaknâme metinlerinde *bezirgân* tabirine sıkça rastlanmakta, “başta ipek ve kumaş olmak üzere her türlü ticaret ve alım satım işleriyle uğraşan tüccar” anlamında kullanılmaktadır (İpşirli, 1992: 103-104).

1.1.2. kudaldukcı “satıcı” (ME 218)

kudaldukcı kelimesi ME’de “satıcı” (ME 218) anlamını taşıyan bir kelimedir. Kelime, Modern Moğolcada *hudaldagç* şeklinde “satıcı, satış elemanı, işportacı”

anlamı ile yaşamaktadır (Lessing, 2017: 1155). Kelime, Klasik Moğolcada da *hudaldagch* şeklinde tanıklanmıştır (Lessing, 2017: 1155).

1.1.3. satıgcı “satıcı” (<Tr.) (ME 7/3)

satıgcı kelimesi ME’de “satıcı” (ME 7/3) anlamında tanıklanan bir meslek adıdır. *satıgcı* kelimesi ile ilgili olarak *satıgcı* sözünün türediği *satıg* ‘ticaret, satış’ tabanı, *sa-* “saymak, hesaplamak, hesaba katmak, önünde tutmak” köküne kadar indirilebilmektedir. *sa-* fiiline getirilen – (X)t- ettirgenlik ekiyle türetilen *sat-* “satmak, malı alıcının hesabına geçirmek” demektir. *Sat-* fiiline -(X)g isim yapım eki eklenmesiyle oluşturulan ve *satıgcı*’ya taban teşkil eden *satıg* “ticaret, satış” sözü Türkçenin tarihî dönemlerinin tamamında görülür (Şen, 2007: 129).

1.2. Hayvancılık ile ilgili meslek adları

1.2.1. abaçi “avcı” (ME 199)

abaçi kelimesi “avcı, avcılıkla uğraşan kimse” anlamında tanımlanmaktadır. ME’de tanıklanan sözcük, “avcı” (ME 199) anlamıyla kullanılmıştır. Lessing (2017: 29) sözlüğünde kelimeye *abaçi(n)* biçiminde yer vermiştir ve “avcı, tuzakçı, torcu” anlamlarıyla kaydetmiştir. Eski Türkçede de “avcı” anlamında *avçı* kelimesi kullanılmaktadır. Clauson, kelimeyi *avçı* biçiminde maddelendirir ve anlamını “avcı” olarak tanımlar (ED: 6).

Moğolca *aba* kelimesine meslek yapım eki olan +çi ekini alarak *abaçi* şeklinde kullanılan kelime, Klasik Moğolcada *ançin* şeklinde tanıklanmışken, Modern Moğolcada da *avç(in)* biçimlerinde tanıklanmaktadır (Lessing, 2017: 29).

1.2.2. barsçı “parsçı” (<Tr./<Moğ.) (ME 291)

barsçı, ME’de “parsçı” (ME 291) anlamıyla kaydedilen bir meslek adıdır. Kelime, *bars* adına getirilen +çı isimden isim yapım ekiyle türetilmiştir. Bu ek, Türkçede meslek ve uğraş bildiren adların oluşturulmasında yaygın olarak kullanılmaktadır. Kelimenin kökü olan *bars*’ın Moğolca mı yoksa Türkçe mi olduğu konusunda araştırmacılar arasında görüş birliği bulunmamaktadır. Lessing (2017: 131), *bars* sözcüğünü “kaplan, pars” anlamlarının yanı sıra satrançta “vezir” karşılığıyla da açıklamaktadır. Clauson ise sözcüğü eski bir İranî ödünçleme olarak değerlendirmekte, ancak hangi İran dilinden alındığının kesin biçimde tespit edilemediğini belirtmektedir. Clauson’a göre kelimenin temel anlamı “leopar” olmakla birlikte, Türkçede zamanla diğer büyük kedigilleri de kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Ayrıca sözcüğün On İki Hayvanlı Türk Takvimi’nde yer alan hayvan adlarından biri olması, Güneybatı İran sahasında erken dönemlerden itibaren tanıklanmasıyla ilişkilendirilmektedir. Bununla birlikte, bu durumun geç dönem İranî etkilerinden ziyade daha eski bir dil tabakasının izlerini yansıtabileceği ifade edilmektedir (ED: 368).

Klasik Moğolcada *bar* ve *bars* biçimlerinde görülen kelime, Modern Moğolcada da *bar*, *bars* şeklinde varlığını sürdürmektedir (Gül, 2016: 80). Bu doğrultuda *barsçı* kelimesinin “pars satan kişi” veya “pars ticareti yapan kimse” anlamlarından çok, “pars besleyen”, “pars yetiştiren” ya da “pars sahibi olan kişi” anlamında kullanılmış olması daha kuvvetli bir ihtimal olarak değerlendirilebilir.

1.2.3. cigasun kudaldukcı “balık tutucu” (ME 47)

cigasun kudalduķi “balık tutucu” anlamında ME (47)’de tanıklanmıştır. *cigasun* ve *kudalduķi* kelimelerinden oluşan tamlamada yer alan *cigasun* kelimesi Lessing’de (2017: 1234) *cigasun(n)* şeklinde maddelendirilmiş ve “balık” anlamı verilmiştir. Kelime, Modern Moğolcada *zagas* şeklindedir (Lessing, 2017: 1234). Moğolcada bunun yanı sıra “balıkçı” anlamında *cigasuçi(n)* kelimesi de kullanılmaktadır (Lessing, 2017: 1234).

kudalduķi kelimesi için bkz:1.1.2.

1.3. Adalet ve Yöneticilik ile ilgili meslek adları

1.3.1. darugaçi “yönetici” (ME 226)

darugaçi, ME’de “yönetici” (ME 226) anlamıyla kaydedilmiştir. Kelime, Moğolca *daruga* köküne getirilen +*çi* ekiyle türetilmiş bir meslek ve unvan adıdır. Lessing (2017: 304), *daruga* sözcüğünü “başkan, şef, üst derecedeki kimse, kumandan, müdür ve yönetici” anlamlarıyla açıklamaktadır. Kelime, tarihî metinlerde geniş bir kullanım alanına sahiptir. Altın Ordu yarlıklarında tanıklanan *darugaçi*, Sultan II. Mehmed’in yarlığında da yer almaktadır. Bu durum, Moğol idari ve askerî terminolojisinin Türk devlet teşkilatı üzerindeki etkisini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. İM’de de yer alan *darugaçi*’nin Moğolcadan Türkçeye geçmiş bir ödünçleme olduğu belirtilmekte ve kelimeye “yönetici, başkan” anlamları verilmektedir (Gül, 2016: 109). Klasik Moğolcada *darugaçi* biçiminde görülen kelime, Modern Moğolcada *dargaç* şeklinde yaşamaya devam etmekte ve “yönetici, başkan” anlamlarını korumaktadır (Gül, 2016: 109).

1.3.2. hâkim “hâkim, kadı” (<Ar.) (ME15-3,188-1)

hâkim kelimesi ME’de “kadı, hâkim” (ME15-3, 188-1) anlamında kullanılmıştır. Sözlükte “hüküm veren, yönetici, kadı” anlamlarına gelen *hâkim* kelimesi, Arapça *hüküm* mastarından türemiş bir sıfattır. Kelime, Kur’ân-ı Kerim’de “hüküm veren” anlamıyla beş ayette çoğul biçimde (el-A‘râf 7/87; Yûnus 10/109; Hûd 11/45; Yûsuf 12/80; et-Tîn 95/8) yer almakta, ayrıca birçok ayette farklı fiil kalıplarıyla kullanılmaktadır. “Yönetici” ve “kadı” anlamlarında ise çeşitli hadislerde geçmektedir (Akgündüz, 1997: 182-183).

1.3.3. inak “bakan” (ME 678)

inak, ME’de “bakan” (ME 678) anlamıyla kaydedilen bir meslek ve unvan adıdır. Doerfer’in *Türkische und Mongolische Elemente Im Neupersischen* adlı eserinde kelimenin çoğul biçimi *ina’ut*, *inaxın* çoğulu olarak gösterilmiş ve sözcüğün Türkçeden Moğolcaya geçtiği belirtilmiştir (Erdem & Ölmez, 2019: 386).

Tarihî sözlüklerde *inak* kelimesine farklı anlamlar yüklenmiştir. Radloff, sözcüğü “dost, tanıdık”, “güvenilir kişi, yakın kimse, hizmetçi” ile “danışman, bakan, nazır” anlamlarında açıklamaktadır. Şeyh Süleyman Efendi ise *inağ* maddesinde kelimeyi “nedim, musahip, güvenilir kimse, müsteşar, müşavir, padişaha yakın kişi” anlamlarıyla değerlendirmekte ve Türkistan’da yüksek bir rütbe adı olarak kullanıldığını belirtmektedir. Dictionnaire Turc-Oriental’de ise *inağ/inağ/inac* biçimleriyle “arkadaş, dost, yoldaş, yakın kimse ve sırdaş” anlamları verilmektedir (Erdem & Ölmez, 2019: 386).

Moğollar döneminde *inağ*, “hükümdarın mahrem dostu ve güvenilir adamı” anlamında kullanılmış; XV. yüzyıl Çağatay Türkçesinde ise “yüksek devlet görevlisi” ve “bakan” karşılığında yer almıştır. Kelime, çeşitli Türk lehçelerinde *inak* ve *mag*

biçimleriyle “dost, mahrem arkadaş, yüksek devlet görevlisi ve bakan” anlamlarını koruyarak varlığını sürdürmüştür (Erdem & Ölmez, 2019: 386).

Lessing (2017: 514), kelimeyi “sevgili, çok sevilen kimse, yoldaş ve Cengiz Han’ın yakın dostları” şeklinde açıklamaktadır. Klasik Moğolcada *yanag* biçiminde tanıklanan sözcük, Modern Moğolcada da *yanag* şekliyle kullanılmaya devam etmektedir (Lessing, 2017: 514).

1.3.4. kadı “kadı, hâkim” (<Ar.) (ME 77-4)

kadı, ME’de “hâkim, kadı” (ME 77-4) anlamlarıyla kaydedilmiştir. Arapça *kazâ* (*kadâ*) kökünden türeyen *kādî*, ism-i fâil yapısında olup fıkıh terminolojisinde, kişiler arasında ortaya çıkan uyuşmazlık ve davaları şer’î hükümlere göre karara bağlamak üzere yetkili makam tarafından görevlendirilen kimseyi ifade etmektedir (Atar, 2001: 69).

Moğolların İslâm beldelerinde hâkimiyet kurmasının ardından, mevcut idarî ve hukukî teşkilatın önemli bir bölümü varlığını sürdürmüştür. Özellikle Moğol yöneticilerinin İslâmiyet’i kabul etmelerinden sonra bu kurumların benimsenmesi ve uygulanması daha sistemli bir hâl almıştır. Bu kapsamda adalet teşkilatı ile *kâdilkudât* makamı korunmuş, Müslüman nüfusun yoğun olduğu bölgelerde hukukî uyuşmazlıkların şer’î hükümlere göre çözümlenebilmesi amacıyla kadılar görevlendirilmiştir. Kadı tayin edilmesi ve yargılamanın İslâm hukukuna göre yürütülmesi, Moğolların bu doğrultuda benimsediği hukukî uygulamalar arasında yer almaktadır (Kubat, 2025: 181).

1.3.4. yarguçi “yargıç” (ME 208)

yarguçi, ME’de “yargıç, yönetici, hâkim, kadı” (ME 208) anlamlarıyla kaydedilen bir meslek ve unvan adıdır. Moğol devlet teşkilatında askerî ve idarî yapı içerisinde önemli görevler üstlenen *yarguçi*, özellikle yargı faaliyetlerinin yürütülmesinden sorumlu görevliler arasında yer almıştır.

Altın Ordu Devleti’nde bu görevliye *erğaciyye* adı verilmekteydi. Moğol askerleri ve emirleri, Moğollara bağlı devletlerin hükümdarları, vezirler, şehzadeler ve diğer devlet görevlileri gerektiğinde *yarguçi* tarafından yargılanabilmekteydi. Cengiz Yasası’nı ayrıntılarıyla bilmesi gereken *yarguçi*, taraflar arasındaki uyuşmazlıkları bu hukuk sistemine göre karara bağlamakta ve yargılama sonunda taraflara *yarguname* verilmekteydi. Verilen bu kararlara emirlerin itiraz etme hakkı bulunmamaktaydı. Buna karşılık Müslümanlar arasındaki hukukî ihtilaflarda hüküm, İslâm hukukuna göre verilmekteydi. Cengiz Han’ın soyundan gelen hükümdarların idaresindeki Moğol devletlerinde de davaların büyük ölçüde Cengiz Yasası esas alınarak sonuçlandırıldığı görülmektedir (Kubat, 2025: 181).

Doerfer, *yarguçi* kelimesinin Türkçeden birçok dile geçmiş bir unsur olduğunu belirtmektedir (Gül, 2016: 256). Gül (2016: 256) de İbni Mühenna Lügati’nde geçen kelimeyi *yarguçi* biçiminde maddeleştirmiştir.

Etimolojik bakımdan *yarguçi*, *yargu* köküne getirilen +*çi* meslek yapım ekiyle türetilmiştir. Klasik Moğolcada *yarguçi* biçiminde tanıklanan kelime, Modern Moğolcada *zargaç* şekliyle yaşamaya devam etmekte ve “yargıç, hâkim” anlamlarını korumaktadır (Gül, 2016: 256).

1.4. Günlük Hayat- Ev Eşyası ile İlgili Meslekler

1.4.1. çaçir oyakçı “peçe dikici” (ME 108)

çaçır oyakçı, ME’de “peçe dikici” (ME 108) olarak tanımlanan bir meslek adıdır. *çaçır* kelimesinin köken bilgisi ile ilgili olarak araştırmacılar farklı görüşler ortaya koymuştur. Kelimenin Moğolcaya daha yakınlık gösterdiğini belirten bazı araştırmacılar Orta Moğolca *čayır* kelimesinden geldiğini belirtmiştir. Kelime, Clauson’da ise *ča:çır* şeklinde yer almış, anlamı ise “şemsiye, çadır” (ED: 403) olarak verilmiştir.

Türkçede *oyakçı* kelimesi ile aynı kökten gelen *oyulga* biçimi bulunur. Eren (1999: 311), kelime anlamını “elle yapılan kalın seyrek dikiş” vermiştir. *oyulga* kelimesinin Türkçe *oy- “dikmek”, Moğolcada ise *oyu-* kökünden yapılmış bir türevi olduğunu belirtmiştir.

1.4.2. cimişin hüren kudaldukcı “üzüm sırası satıcısı” (ME 216)

cimişin hüren kudaldukcı, ME’de “üzüm sırası satıcısı” (ME 216) olarak tanımlanan bir meslek adıdır. *cimişin* kelimesi köken itibarıyla Türkçede “yemiş” karşılığını alır. Kelime ile ilgili Eren (1999: 451), Orta Türkçeden itibaren yemiş olarak karşılaştığını kökeninin ise *ye-* fiilinden geldiğini belirtmiş, +mış ekinin ise işlevinin tam olarak belli olmadığını altını çizmiştir ve anlamını ise “meyve” şeklinde açıklamıştır.

hüren kelimesi ise “tohum, tahıl, meyve” anlamlarına gelen bir kelimedir (Ünal, 2016: 747). Kelime kökeni ise *ür-e* olduğunu belirten Ünal, Eski Türkçede *üyür* “küçük bir tohum, darı” olarak tanımlamıştır. Kelime, Klasik Moğolcada *ür-e* olarak yer almışken, Modern Moğolcada ise *hüren* şeklinde yaşamaktadır (Ünal, 2016: 747).

kudaldukcı kelimesi için bkz:1.1.2.

1.4.3. demürçi “demirci” (<Tr.) (ME 226)

demürçi, ME’de “demirci” (ME 226) anlamıyla kaydedilmiştir. Kelime, *temür/demür* köküne getirilen +*çi* meslek yapım ekiyle türetilmiştir. Etimolojik açıdan *temür*’ün Moğolca kökenli olduğu kabul edilmekle birlikte, bazı araştırmacılar sözcüğün Türkçeden Moğolcaya ödünçlenmiş olabileceğini de ileri sürmektedir. Bu doğrultuda *demürçi*, “demir işleyen kimse, demirci” anlamını karşılayan bir meslek adı olarak kullanılmaktadır. Lessing (2017: 952), sözlükte kelimeyi *temürçi(n)* şeklinde “nabant, demirci” anlamıyla belirtmiştir. Kelime, Klasik Moğolcada *temürçi* şeklindedir ve Modern Moğolcada *tömörç* şeklinde “demirci” anlamıyla yaşamaktadır (Gül, 2016: 112).

1.4.4. et kudaldukcı “kumaş satıcısı” (ME 226)

et kudaldukcı kelimesi ME’de “kumaş satıcısı” (ME 226) anlamıyla kaydedilen birleşik bir meslek adıdır. Birleşik yapının ilk unsuru olan kelime ile ilgili olarak *ét*, ME’de “kumaş” olarak anlamlandırılmıştır. Lessing (2017: 372) kelimeyi *ed* şeklinde maddelendirmiş ve kelimenin anlamını “şey, nesne, mal, mülk, ürün, tuhafiyeye eşyası, dokuma, dokuma kumaş” (2017: 372) şeklinde vermiştir. Kelime Klasik Moğolcada *ed* şeklinde tanımlanır, Modern Moğolcada da *ed* şeklinde yaşamaktadır (Lessing, 2017: 372).

Kudaldukcı kelimesi için bkz:1.1.2.

1.4.5. e’üdençi “kapıcı” (ME 94)

e’üdençi, ME’de (ME 94) “kapıcı” anlamıyla kaydedilen bir meslek adıdır. Sözcük, Moğolca *egüde(n)* “kapı, giriş, geçit, dağ geçidi” ismine getirilen +*çi* meslek yapım ekiyle türetilmiştir. Lessing (2017: 381), kelimeyi *egüdeçi* biçiminde

maddeleştirerek “kapıcı, odacı” anlamlarıyla açıklamaktadır. *egüdeçi* kelimesi Klasik Moğolcada *üüdeç* şeklinde kullanılmıştır, Modern Moğolcada ise *üdeç* biçimindedir (Lessing, 2017: 381). Bu veriler, *e'üdençi* kelimesinin Moğolca kökenli olduğunu ve kapı hizmetlerinden sorumlu görevliyi ifade eden bir meslek adı olarak kullanıldığını göstermektedir.

1.4.6. *halwa kudaldukcı* “helva satıcısı” (<Ar. +Moğ.) (ME 223)

halwa kudaldukcı, ME'de “helva satıcısı” (ME 223) anlamıyla kaydedilen birleşik bir meslek adıdır. Tamlamanın ilk unsurunu oluşturan *halwa*, Arapça kökenli olup “çeşitli şekerlerle hazırlanan bir tatlı” anlamına gelmektedir (Tietze, 2016: 372). Birleşik yapının ikinci unsuru olan *kudaldukcı* kelimesi için bkz:1.1.2.

1.4.7. *hokka casakçı* “hokka yapıcı” (<Ar. +Moğ.) (ME 112)

hokka casakçı, ME'de (ME112) tanımlanan “hokka yapıcı” anlamında kullanılan bir tamlamadır. Tamlamanın ilk unsurunu oluşturan Arapça'da “küçük kutu” anlamına gelen *hokka*, yaygın olarak mürekkep koymaya mahsus çanak biçimindeki kaplar için kullanılmaktadır. Ayrıca ressamların boya ezmek amacıyla kullandıkları porselen kaplar ile boyalara yağ katmak için kullanılan küçük teneke kaplar da *hokka* olarak adlandırılmaktadır (Derman, 1998: 216).

casakçı kelimesi, ME' de “yapıcı” anlamında kullanılan bir kelimedir. Kelime, Lessing'de *casagçı* olarak tanımlanmıştır. Lessing kelimenin *casa-* fiilinden +g eki ile isimleştiğini ve “tamirci, düzeltici, düzenleyici, yasacı” anlamlarına geldiğini belirtmiştir. Kelime, Klasik Moğolcada *zasagch* kullanılmıştır. Modern Moğolcada ise *zasagç* şeklinde yaşamaktadır (Lessing, 2017: 1223).

1.4.8. *kemha nekekcı* “ipekli kadife dokuyucu” (<Tr. +Moğ.) (ME 227)

kemha nekekcı, ME'de “ipekli kadife dokuyucusu” (ME 227) anlamıyla kaydedilen birleşik bir meslek adıdır. Tamlamanın ilk unsurunu oluşturan *kemha*, Türkçede “bir tür ipekli kumaş” anlamında kullanılan bir sözcük olup tarih boyunca özellikle saray çevresi ve varlıklı kesimler tarafından tercih edilen değerli dokuma türlerinden biri olarak bilinmektedir (Eren, 1999: 229).

Tamlamanın ikinci unsuru olan *nekekcı* ise Moğolca *neke-* “örmek, dokumak” fiilinden türetilmiştir. Fiil tabanına getirilen +*çi* meslek yapım ekiyle oluşan bu sözcük, “dokumacı” veya “dokuyucu” anlamını karşılamaktadır (Lessing, 2017: 699). Bu bakımdan *kemha nekekcı*, kemha dokumasının üretimiyle uğraşan kişiyi ifade eden bir meslek adı niteliği taşımaktadır. Fiil, Klasik Moğolcada *nehhee*, Modern Moğolcada ise *neheh* biçiminde tanıklanmaktadır (Lessing, 2017: 699). Bu durum, söz konusu meslek adının Moğolca kökenli bir fiilden türetilildiğini göstermekte; aynı zamanda tarihi Türkçe metinlerde dokumacılıkla ilgili meslek terminolojisi içerisinde yer aldığını ortaya koymaktadır.

1.4.9. *kibez kudaldukcı* “pamuk satıcısı” (ME 57)

kibez kudaldukcı, ME' de “pamuk satıcısı” (ME 57) anlamıyla kaydedilen birleşik bir meslek adıdır. Tamlamanın ilk unsurunu oluşturan *kibez* kelimesinin kökeni hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. İM'de de yer alan *kibiz*, “pamuklu elbise” anlamıyla kaydedilmiş ve Arapça karşılığı “elbise, giyim” olarak verilmiştir. Bunun yanında aynı eserde *kibiz* biçiminde tanıklanan bir başka kelime “kilim, halı” anlamıyla da kullanılmaktadır (Gül, 2016: 148).

Gül'e (2016: 148) göre “elbise, giyim” anlamıyla kaydedilen *kibiz* ile Eski Türkçe metinlerde de tanıklanan ve ME'de Türkçe *mamuk/pamuk* kelimesinin Moğolca

karşılığı olarak gösterilen *kibezin* aynı kelimeyi temsil etmesi kuvvetle muhtemeldir. Bu değerlendirme, *kibez* sözcüğünün tarihî Türkçe ve Moğolca arasındaki ortak söz varlığı içerisinde ele alınabileceğini göstermektedir.

Birleşik yapının ikinci unsuru olan *kudalduķçi* kelimesi için bknz:1.1.2.

1.4.10. kirbiç kikçi “kerpiççi” (<Tr. +Moğ.) (ME 191)

kirbiç kikçi, ME’de “kerpiççi” (ME 191) anlamıyla kaydedilen birleşik bir meslek adıdır. Tamlamanın ilk unsuru olan *kirbiç*, Eski Türkçede *kerpiç* biçiminde tanıklanan ve “duvar yapımında kullanılmak üzere kalıplara dökülüp güneşte kurutulan samanlı balçıktan yapılmış tuğla” anlamına gelen bir sözcüktür (Eren, 1999: 233). Clauson (ED: 737) ise kelimeyi “güneşte kurutulmuş tuğla” anlamıyla açıklamaktadır. Räsänen, sözcüğe “tuğla” anlamını vermekte ve kelimenin Türkçeden Rusçaya geçtiğini belirtmektedir (Karadavut, 2023: 6). Tietze ise *kerpiç* sözcüğünün Farsça kökenli olabileceği görüşündedir. Ona göre kerpiç yapımında çamura saman karıştırılması nedeniyle sözcüğün ilk unsuru Farsça *kâh* “saman” kelimesi oluşturmakta, buna “sarmak, örmek” anlamı taşıyan *-piç* unsurunun eklenmesiyle sözcük meydana gelmiş olmalıdır (Karadavut, 2023: 6).

Tamlamanın ikinci unsuru olan *kikçi*, Moğolca *ki-* “etmek, eylemek, yapmak, davranmak” fiilinden türetilmiştir (Lessing, 2017: 577). Fiil tabanına getirilen *+çi* ekiyle oluşturulan bu yapı, meslek veya uğraş bildiren bir ad niteliği kazanmıştır. Fiil, Klasik Moğolcada *hiyh* biçiminde tanıklanmakta olup Modern Moğolcada da *hiyh* şeklinde kullanılmaya devam etmektedir (Lessing, 2017: 577).

1.4.11. kitugaçi “bıçakçı” (ME 269)

kitugaçi, ME’de “bıçakçı” (ME 269) anlamıyla kaydedilen bir meslek adıdır. Kelimenin kökünü oluşturan *kituga*, İM’de “bıçak” anlamıyla yer almaktadır. Arap harfli Moğolca metinlerde sözcük *kiduqa*, *kituqa*, *kitya*, *qituqa* ve *qutuqa* gibi farklı yazım biçimleriyle tanıklanmaktadır. Ayrıca İM’de teklik ve çokluk şekillerinin gösterildiği bölümde *kituqa* ile bunun çokluk biçimi olan *kituyat* örnek olarak verilmiş; silahlara ayrılan bölümde de aynı kelimeye yer verilmiştir (Gül, 2016: 150–151).

Lessing (2017: 589), sözcüğü *kitug-a*, *hutag-a* ve *hutug-a* biçimlerinde maddeleştirerek “bıçak, keski, bıçak türü ile kesici araç veya silah” anlamlarıyla açıklamaktadır. Etimolojik açıdan *kitugaçi*, *kituga* adına getirilen *+çi* meslek yapım ekiyle türetilmiştir. Klasik Moğolcada *kituy-a* olarak tanıklanır, Modern Moğolcada ise *hutga* biçiminde tanıklanan kelime, her iki dönemde de “bıçak” anlamını korumaktadır (Gül, 2016: 151).

1.4.12. kutusun kudalduķçi “ayakkabıcı” (ME 192)

kutusun kudalduķçi, ME’de “ayakkabıcı” (ME 192) şeklinde tanıklanmış bir söz öbeğidir. *kutusun* kelimesi Moğolcada *gutal* şeklinde yer alır. Klasik Moğolcada *gutal* olarak tanıklanırken, Modern Moğolcada da *gutal* şeklinde yaşamaktadır (Lessing, 2017: 465). Moğolcada bu söz öbeğinin yanı sıra ayakkabıcı için *gutulçi* “ayakkabıcı, ayakkabı tamircisi” (Lessing, 2017: 465,466) kullanılmaktadır. *kudalduķçi* kelimesi için bkznz:1.1.2.

1.4.13. na’lin kikçi “takunyacı” (<Ar. +Moğ.) (ME 191)

na’lin kikçi, ME’de “takunyacı” (ME 191) anlamıyla kaydedilen birleşik bir meslek adıdır. Tamlamanın ilk unsuru olan *na’lin*, Arapça *na’layn* kökünden türemiş olup “hamamda giyilen yüksek tabanlı tahta ayakkabı” anlamında kullanılmaktadır (Tietze, 2016: 301). Eren (1999: 392) ise *takunya* maddesinde bu

sözcüğün karşılığı olarak *nalın* kelimesini vermektedir. Tamlamanın ikinci unsuru olan *kıkçı*, Moğolca *ki-* “etmek, eylemek, yapmak, davranmak” fiilinden türetilmiştir (Lessing, 2017: 577). Sözcük, fiil tabanına getirilen *+k* (Moğolcada *+g*) fiilden isim yapım eki ile ardından eklenen *+çi* meslek yapım eki sayesinde oluşmuştur. Bu yapı, “bir işi yapan kimse” anlamı kazandırarak meslek adı meydana getirmektedir. Fiil, Klasik Moğolcada *hiyh* biçiminde tanıklanmakta olup Modern Moğolcada da *hiyh* şeklinde kullanılmaya devam etmektedir (Lessing, 2017: 577).

1.4.14. sabun kudaldukcı “sabun satıcısı” (<Ar. +Moğ.) (ME 219)

sabun kudaldukcı, iki unsurdan oluşan ME’de (ME 219) yer alan birleşik bir meslek adıdır. Tamlamanın ilk unsurunu oluşturan *sabun*, Arapça kökenli olup *şābūn* “sabun” anlamına gelmektedir (Tietze, 2016: 117). Birleşik yapının ikinci unsuru olan *kudaldukcı* kelimesi için bkz: 1.1.2. Bu doğrultuda *sabun kudaldukcı*, “sabun satıcısı” anlamında kullanılan bir meslek adıdır.

1.4.15. saksik kudaldukcı “kapkacak satıcısı” (<Tr. +Moğ.) (ME 105)

saksik kudaldukcı, ME’de “kap kakacak satıcısı” (ME 105) anlamıyla kaydedilen birleşik bir meslek adıdır. Tamlamanın ilk unsurunu oluşturan *saksik* kelimesinin kökeni üzerine farklı görüşler bulunmaktadır. Sözcük genel olarak *saksı* ile ilişkilendirilmekle birlikte, Toker (2024: 429), kelimenin *sak+sız* yapısından türemiş olabileceğini ifade etmektedir. Bununla birlikte, kelimenin tarihi metinlerdeki en eski tanıklıkları “saklamaya veya muhafaza etmeye yarayan kap” anlamından ziyade “çamur ya da balçıktan pişirilerek yapılan kap kakacak” anlamını yansıtmaktadır. Bu verilerden hareketle Toker (2024: 429), kelimenin etimolojisinin *sakız* sözcüğüyle ilişkilendirilmesinin daha isabetli olduğunu ileri sürmektedir. Araştırmacıya göre çamur ve balçığın şekil verilebilir bir malzeme olması, *sakız* ile kurulan anlam ilişkisinin temelini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda kelimenin tarihi gelişimi *sakız+sığ* > *sakıs+sığ* > *sakı+sığ* > *sak+sığ* > *sak+si* biçiminde açıklanmaktadır (Toker, 2024: 429).

Birleşik yapının ikinci unsuru olan *kudaldukcı* kelimesi için bkz: 1.1.2.

1.4.16. sermüzeçi “lastik ayakkabı satıcısı” (<Far.) (ME 192)

sermüzeçi kelimesi, ME’de “lastik ayakkabı satıcısı” (ME 192) olarak tanıklanan bir sözcüktür. Kelime kökenini Farsça olarak açıklayan Steingass, *sar-mūza* şeklinde ve “çizme üzerine giyilen tozluk” anlamında değerlendirmiştir (Tegün, 2022: 530).

1.4.17. sirçeçi “camcı” (ME 105)

sirçeçi kelimesi, köken bakımından Farsça *şişe* “cam, şişe” kelimesinden Türkçeye geçen *sirçe* sözcüğüne, Türkçenin üretken meslek eki *-çi*’nin getirilmesiyle oluşmuştur. Bu yapı, tarihî Türkçede alıntı kelimelerin Türkçe yapım ekleriyle türetilerek dil sistemine dâhil edilmesinin tipik bir örneğini teşkil eder. *sirçeçi* kelimesinin anlamı “camcı, cam yapan kişi” şeklinde tanımlanır. Kelime ME’de (105) tanıklanmaktadır. Moğolcada bu kelimeye karşılık gelen sözcük ise *silçi* dir. Lessing (2017: 848) kelimeyi “cam işçisi, camcı” olarak açıklamıştır. Köken itibarıyla *sirçe* kelimesine eklenen *+çi* isimden isim yapım ekidir. Klasik Moğolcada bu kelime *şil* şeklinde kullanılmıştır, Modern Moğolcada kelime *şilç* şeklinde yaşamaktadır (Lessing, 2017: 848).

1.4.18. şilen kudaldukcı “çorbacı” (ME 220)

şilen kudaldukcı, ME’de “çorba satıcısı” (ME 220) anlamıyla kaydedilen birleşik bir meslek adıdır. Tamlamanın ilk unsurunu oluşturan *şilen*, ME’de “çorba” anlamıyla

tanıklanmaktadır. Lessing (2017: 850), kelimeyi *silü(n)* biçiminde maddeleştirerek “çorba” anlamıyla açıklamaktadır. İM’de ise sözcük *şile* biçiminde kaydedilmiş ve yine “çorba” anlamı verilmiştir (Gül, 2016: 229). Kelime, Klasik Moğolcada *şölü* şeklinde tanıklanır, Modern Moğolcada ise *şöl* biçiminde kullanıldığı ve her iki dönemde de “çorba” anlamını koruduğu görülmektedir (Gül, 2016: 229).

Birleşik yapının ikinci unsuru olan *kudalduķı* için bkz. 1.1.2.

1.4.19. togan kutkuçi “kazan karıştırıcısı” (ME 716)

toğan kutkuçi, kelimesi ME’de “kazan karıştırıcısı” (ME 716) anlamında kullanılmıştır. *toğan* kelimesi Moğolcada *toġu(n)*, *toġug-a(n)* olarak tanıklanır ve “tava, saplı tencere, kap” anlamları verilir (Lessing, 2017: 970).

kutkuçi ise ME’de karıştırıcı anlamında yer almışken Moğolcada kelimeye karşılık *holi-* fiili kullanılır. *holi-* fiili “karıştırmak, katmak, harmanlamak vb.” (Lessing, 2017: 1132) anlamlarında kullanılır. Kelime Klasik Moğolcada *halikh* olarak kullanılmıştır, Modern Moğolca ise *holih* şeklinde yaşamaktadır (Lessing, 2017: 1132).

1.4.20. usuçi “sucu” (<Tr.) (ME 194)

usuçi kelimesi ME’de “sucu” (ME 194) anlamına gelen bir meslek adıdır. Kelime Klasik Moğolcada *usu(n)*, Modern Moğolcada da *us* “su, su kütlesi” şeklinde yaşamaktadır (Lessing, 2017: 1050). *usu* kelimesinin ardından gelen +çi eki ise Moğolcada meslek yapım eki olarak yer almaktadır.

1.4.21. qoza kudalduķı “pamuk kozası satıcısı” (<Far. +Moğ.) (ME 57)

qoza kudalduķı, ME’de “pamuk kozası satıcısı” (ME 57) anlamıyla kaydedilen birleşik bir meslek adıdır. Tamlamanın ilk unsurunu oluşturan *qoza*, Farsça kökenli olup “bazı bitkilerin tohum kapsülü ile ipek böceklerinin ördüğü koruyucu kılıf, koza” anlamlarında kullanılmaktadır (Tietze, 2016: 388). Bu doğrultuda *qoza*, özellikle pamuk ve ipek üretimiyle ilgili terminolojide kullanılan bir ad niteliği taşımaktadır.

Birleşik yapının ikinci unsuru olan *kudalduķı* kelimesi için bkz: 1.1.2. *qoza kudalduķı*, “pamuk kozasının ticaretini yapan kişi”yi ifade eden bir meslek adı olarak değerlendirilmelidir.

1.5. Ulaşım ile ilgili Meslek adları

1.5.1. onkaçaçi “gemici” (ME 196)

onkaçaçi kelimesinin anlamı “gemici” (ME 196) olup ME’de tanıqlanan bir sözcüktür. Kelime kökeni *ongguça*, “tekne, gemi, kayık” gibi anlamlara gelir. Lessing (2017: 746), kelimeyi *ongguçaçi* şeklinde tanıqlamış ve anlam olarak “gemici, tayfa, denizci” anlamlarına geldiğini belirtmiştir. King Sözlüğü’nde ise kelime *onqoça* olarak tanıqlanmış ve “gemici” anlamında kullanılmıştır (Şahin, 2017: 75). Kelime kökenine gelen +çi isimden isim yapım ekini alarak meslek adı olarak karşımıza çıkmaktadır. *onkaçaçi* kelimesi Klasik Moğolcada *onggoça*, Modern Moğolcada ise *ongots* şeklindedir (Lessing, 2017: 746).

1.5.2. onkaçaçin aġa “gemicilerin başı” (<Moğ. + Tr.) (ME 196)

onkaçaçi kelimesinin anlamı “gemici” (196) olup ME’de tanıqlanan bir sözcüktür. *onkaçaçi* için bkz. 1.5.1.

ME’de bu meslek adıyla birlikte “baş, lider” işleviyle kullanılan bir diğerk unsur ise *aġa* kelimesidir. Dil bilimsel araştırmalarda bu kelimenin Moğolcadaki *aka* yapısıyla eş değerk olduğu görüşü ağırlık kazanmış olması dikkat çekici bir noktadır.

Nitekim King Sözlüğünde de Moğolca *aq* kelimesine Türkçe *uluğ qarındaş* (ağabey)” karşılığı verilmiştir (Gül, 2016: 66). Klasik Moğolca evresinde *aq-a* şeklinde tanıklanan ve günümüz Moğolcasına *ah* olarak karşılık alan sözcük; öz ağabeyliği, yaşça büyüklüğü, samimiyete dayalı dostluk ilişkilerini, büyüklere yönelik hitap kalıplarını ve hiyerarşik olarak üst rütbe veya makamda bulunma durumunu semantik olarak karşılar (Gül, 2016: 66). Dolayısıyla bu iki bağımsız unsurun bir araya gelmesiyle oluşan *onkaçaçi ağa* söz öbeği, ME’de doğrudan üst düzey yetkiye ait bir unvanı, yani “gemicilerin başı, lideri” (196) anlam alanını karşılamıştır.

Söz öbeğinin anlamı ise ME’de “gemicilerin başı, lideri” (ME 196) olarak yer almaktadır.

1.5.3. onkaça casakçi “gemi ustası” (ME 196)

onkaça casakçi “gemi ustası, gemi tamir eden” anlamına gelen bir kelimedir. *onkaça* kelimesi “gemi, tekne” (ME 196) anlamlarına gelen ME’de tanıklanan bir sözcüktür. Kelimeyi Lessing (2017: 746) *ongguça* olarak okumuş ve geniş bir anlam yelpazesi çerçevesinde anlamlandırmıştır. *ongguça* kelimesinin anlamlarını “tekne, gemi, kayık, sandal, vapur; uçak, hayvanlar için yemlik, kap, yalak” şeklinde sıralamıştır. *casakçi* kelimesi ise Moğolca kökenli bir kelime olup farklı anlamları mevcuttur. Lessing (2017: 1223) kelimeyi *casagçi* şeklinde tanıklanmış ve “tamirci, düzeltici, düzenleyici, yasacı, yargı., hâkim, yönetici” anlamlarını vermiştir. Kelime sonuna +çi isimden isim yapım eki alarak oluşan *casakçi* Klasik Moğolcada *zasagç* şeklinde yer almışken Modern Moğolcada *zasagç* olarak yaşamaya devam etmektedir (Lessing, 2017: 1223).

1.6. Sağlık ile ilgili meslek adları

1.6.1. otaçi “hekim” (ME 226)

otaçi kelimesi, ME’de “hekim” (ME 226) anlamında tanıklanan bir kelime olup bu dönemdeki birçok eserde de yer almış olan bir meslektir. *otaçi* kelimesi *ota*-fiilinden “doktor” anlamında da tanıklanmıştır ve Moğolca kökenli olabileceği görüşler arasındadır (ED: 44). Kelimeyi Lessing (2017: 759) sözlükte *otaçi(n)* olarak tanıklanmış ve anlam olarak ise “doktor, hekim, şifalı otlarla hasta tedavi eden kişi” olarak açıklamıştır. İM’de ise “hekim” manasında kullanılmış olup kelimenin Eski Türkçeden bugüne kadar kullanıldığı belirtilmiştir (Gül, 2016: 183). Eski Türkçeden bugüne kullanılmış olan *otaçi*, Klasik Moğolcada *otaçi* şeklindedir. Modern Moğolcada *otoç* şeklinde, “hekim” anlamında yaşamaktadır (Gül, 2016: 183).

1.6.2. hicamatçı “hacamatçı” (<Ar.) (ME 208)

hicamatçı, ME’de “hacamatçı” (ME 208) anlamıyla kaydedilen bir meslek adıdır. Sözcüğün kökünü oluşturan *hicamat*, Arapça *hicāma(t)* kökenli olup “bir kan alma usulü” anlamına gelmektedir (Tietze, 2016: 340). Bu ada getirilen +çı meslek yapım ekiyle oluşturulan *hicamatçı*, hacamat uygulayan kişiyi ifade eden bir meslek adı niteliği taşımaktadır.

1.7. Güvenlik ile ilgili meslek adları

1.7.1. bazarun noyan “pazarcı başı” (ME 170)

bazarun noyan, ME’de “pazarcı başı” (ME 170) olarak tanıklanan bir isimdir. *bazarun* kelimesinin kökeni Farsça *pazar*’dan Türkçeye geçtiğini belirten Eren (1999: 327), kelime anlamını “satıcıların belirli günlerde mallarını satmak için sergiledikleri

belirli geçici yer” olarak anlamlandırmıştır ve ağızlarda *bazar* olarak kullanıldığını belirtmiştir.

noyan kelimesi ise ME’de Türkçe *beg* “bey” kelimesi karşılığında tanıklanır. Klasik Moğolcada bu kelime *noyan* şeklindedir. Modern Moğolcada *noyon* şeklinde “bay, asilzade” anlamında yaşamaktadır (Gül, 2016: 177).

1.7.2. karawul “bekçi” (ME 80/259)

karawul, ME 'de “bekçi” (ME 80/259) anlamıyla kaydedilen bir meslek ve görev adıdır. Sözcüğün kökeni üzerine çeşitli araştırmacılar tarafından değerlendirmeler yapılmıştır. Tuna'ya (2010: 228) göre hem Türkçe hem de Moğolcada *kara-* “bakmak, gözetlemek” fiili bulunmakla birlikte, *-gul* eki Moğolcada işlek bir fiilden isim yapım eki olarak kullanılmaktadır. Araştırmacı, Eski ve Orta Türkçede *karagul* biçiminin tanıklanmamasını ve Moğolcada aynı ekle türetilmiş çok sayıda örneğin bulunmasını dikkate alarak Osmanlı Türkçesindeki *karavul* kelimesinin Moğolcadan alındığını ileri sürmektedir.

Csáki'nin Volga Kıpçak dillerindeki Orta Moğolca alıntı sözcükleri incelediği çalışmayı değerlendiren Çiçek'e (2015: 71) göre, sözcük *karavil* “karakol, nöbetçi, muhafız, devriye, koruma, gözcü” biçiminde, Orta Moğolca *ğara'ul* maddesi altında ele alınmıştır. Bu çalışmada, Moğol döneminin temel askerî terimlerinden biri olan *ğara'ul*un birçok dile ödünçlendiği belirtilmekte; kelimenin *ğara-* “bakmak” fiiline getirilen *-gul* fiilden isim yapım ekiyle oluştuğu ifade edilmektedir (Çiçek, 2015: 71).

Doerfer de sözcüğü *ğarağul* biçiminde kaydederek Moğolca kökenli olduğunu ve Türkçeye Moğolcadan geçtiğini belirtmektedir. Benzer şekilde Räsänen de kelimenin Moğolca *ğara-gul*, *ğara-* “bakmak” fiilinden türediğini kabul etmektedir (Çiçek, 2015: 71). Lessing (2017: 1105) ise sözcüğü *ğarağul* biçiminde maddeleştirerek “karakol, gözcü, nöbetçi, bekçi, keşif kolu” anlamlarıyla açıklamaktadır. Klasik Moğolcada *xaruul*, Modern Moğolcada ise *ğaruul* biçiminde kullanıldığı ve “karakol, nöbetçi, bekçi” anlamlarını koruduğu görülmektedir (Lessing, 2017: 1105).

1.7.3. numuči “yaycı” (ME 266)

numuči kelimesi ME’de “yaycı” (ME 266) anlamında tanıklanan bir meslek adıdır. Kelime Moğolca kökenli olup *numu(n)* “yay (silah), kemer, bir aracın yayı” (Lessing, 2017: 725) kelimesine gelen +çi meslek yapım eki olarak türetilmiştir. Kelime bunun yanı sıra Lessing’de (2017: 725) *numuči(n)* “ok ve yay yapan; okçu, yaycı, kemankeş” anlamıyla maddelendirilmiştir. Kelime Klasik Moğolcada *numuči* şeklinde geçmiştir. Modern Moğolcada ise *numç* (Lessing, 2017: 725) olarak yaşamaktadır.

1.7.4. sakikçi “bekçi” (ME 1056)

sakikçi kelimesi ME’de “bekçi” (ME 1056) anlamında kullanılan bir kelimedir. Kelime kökeni Moğolca *saki-* fiili ile ilişkilidir. *saki-* fiili “sakınmak, gözetmek, nöbet tutmak, esirgemek” (Lessing, 2017: 802) anlamlarıyla kullanılan bir fiildir. Buradan türeyen *sakikçi* kelimesi ise Lessing’de (2017: 802) *sakigçi* olarak maddelendirilmiş olup “koruma, gardiyan, bekçi, muhafız, gözcü” anlamlarıyla tanıklanmıştır. Kelime Klasik Moğolcada *sahih* şeklinde tanıklanırken Modern Moğolcada da *sahih* (Lessing, 2017: 802) biçimiyle yaşamaktadır.

1.7.5. sumuči “okçu” (ME 267)

sumuçi kelimesi ME'de “okçu” (ME 267) anlamında kullanılan bir meslek adıdır. Kelimenin kökü Moğolca *sumu(n)* “ok, fişek, somun vb.” anlamında kullanılmaktadır (Lessing, 2017: 883). *Sumuçi* kelimesi ise Klasik Moğolcada *sumc* olarak tanıklanmıştır, Modern Moğolcada da *sumç* (Lessing, 2017: 883) şeklinde yaşamaktadır.

1.7.6. zindan sakikçi “zindan bekçisi, gardiyan” (<Far. +Moğ.) (ME 80)

ME'de tanıklanan *zindan sakikçi*, “zindan bekçisi, gardiyan” (ME 80) anlamlarında kullanılan birleşik bir meslek adıdır. Tamlama, Farsça ve Moğolca olmak üzere iki farklı dile ait unsurların bir araya gelmesiyle oluşturulmuştur. Tamlamanın ilk unsuru olan *zindan*, Farsça *zindān* “hapishane, zindan” kelimesinden alınmıştır (Steingass, 1892: 625).

sakikçi kelimesi için bkzn.1.7.4.

1.8. Falcılık, sihirbazlık ile ilgili meslek adları

1.8.1. habçi “büyücü” (ME 227)

habçi, ME'de “büyücü” (ME 227) anlamıyla kaydedilen bir meslek adıdır. Gül'e (2016: 130) göre sözcük “sihirbaz, hilekâr” anlamlarında kullanılmakta olup Arapça karşılığı “sihirbaz” olarak verilmektedir. Etimolojik açıdan *habçi*, Moğolca *hab* “sihir, hile” adına getirilen *+çi* / *+çin* meslek yapım ekiyle türetilmiştir. Bu yapı, “sihirle uğraşan kimse” veya “büyücü” anlamını karşılayan bir meslek adı meydana getirmektedir. Modern Moğolcada *ovcin* biçimiyle yaşadığı ve “hileci, kurnaz, becerikli, hünerli” gibi anlamlarla kullanıldığı görülmektedir (Gül, 2016: 130).

1.9. İnşaatçılık ile ilgili meslek adları

1.9.1. bal(a)gasuci “duvar örücü” (ME 85)

balagasuci, ME'de “duvarcı, duvar örücü” (ME 85) anlamıyla kaydedilen bir meslek adıdır. Sözcüğün kökünü oluşturan *balgasun*, Lessing'de *balgasu(n)* biçiminde maddeleştirilmiş ve “il, şehir, kasaba” anlamlarıyla açıklanmıştır. Aynı eserde *balgasuci(n)* biçimine de yer verilmiş; bu şeklin “şehirli, yurttaş” anlamlarında kullanıldığı belirtilmiştir (Lessing, 2017: 121). King Sözlüğü'nde ise sözcük *balagasun* biçiminde okunmuş ve “şehir” anlamıyla kaydedilmiştir (Şahin, 2017: 81). Kelimenin kökeni konusunda araştırmacılar arasında görüş birliği bulunmamaktadır. Clauson (ED: 335), *balgasun* Moğolcadaki erken dönem Türkçe ödünçlemelerden biri olduğunu ileri sürmektedir. Etimolojik açıdan *balagasuci*, *balgasun* adına getirilen *+çi* meslek yapım ekiyle türetilmiştir. Bu yapı, “duvarcı” veya “şehir inşa eden kimse” anlamını karşılayan bir meslek adı meydana getirmektedir. Sözcük, Klasik Moğolcada *balgasun*, Modern Moğolcada ise *balgas* biçiminde kullanılmakta; çağdaş dilde “şehir” ve “harabe” anlamlarını korumaktadır (Gül, 2016: 79).

1.10. Haberleşme ile ilgili meslek adları

1.10.1. biççi “yazıcı, kâtip” (ME 202)

Kelime, ME'de “kâtip, yazıcı” (ME 202) anlamlarına gelmektedir. Kelime kökeni *biçe-* fiilinden gelir ve anlamı “yazmak, kaydetmek”tir. Clauson ise Türkçede kullanılan *bitig* kelimesini tanımlamış ve kelimenin anlamını ise “yazman, sekreter” olarak vermiştir (ED: 304). Lessing, kelimeyi *biçiğeci* şeklinde madde başı olarak “kâtip, yazıcı, kopya eden kişi, sekreter” anlamlarıyla vermiştir (2017: 147). Moğolcada *biçi-* fiilinden türetilen *biçig* kelimesi de “yazılı herhangi bir şey” şeklinde türetilmiş ve yazıcı, kâtip, yazan anlamları için de *biçiğeci* kelimesi türetilmiştir. Arap

harfli Moğolca sözlüklerden İM'de de *biçēçi* “kâtip, yazıcı” olarak tanıklıdır. (Gül, 2016: 85). Kelime Klasik Moğolcada *biçigeçi* şeklindedir. Modern Moğolcada ise “yazıları istinsah eden kişi” manasında *biçeeç* şeklinde kullanılmaktadır (Gül, 2016: 85).

1.10.2. yalavaç “elçi, peygamber” (<Tr.) (ME 8-6)

yalavaç, ME'de “elçi, peygamber” (ME 8-6) anlamlarıyla kaydedilen bir unvan adıdır. Clauson (ED: 921), sözcüğü *yala:vaq* / *yala:waq* / *yala:var* biçimlerinde değerlendirmektedir ve temel anlamını “bir hükümdar tarafından başka bir hükümdara gönderilen diplomatik elçi veya büyükelçi” şeklinde açıklamaktadır. Araştırmacıya göre kelime, Maniheizt ve İslâmî terminolojide “Tanrı'nın insanlara gönderdiği elçi” anlamıyla “peygamber” karşılığında da kullanılmıştır. Clauson, her iki anlamın da tarihî metinlerde görüldüğünü, ancak Orta Çağ Türkçesinde sözcüğün daha çok “peygamber” anlamıyla kullanıldığını belirtmektedir (ED: 921).

1.11. Tarımcılık ile ilgili meslek adları

1.11.1. anbarcı “Ambarcı, tahıl ambarı memuru” (<Far.) (ME-91)

anbarcı, ME'de “tahıl ambarı memuru, ambarcı” (ME 91) anlamıyla kaydedilen bir meslek adıdır. Sözcüğün kökünü oluşturan *anbar*, Farsça kökenli olup “hububat ve benzeri ürünlerin muhafaza edildiği depo, ambar” anlamına gelmektedir (Tietze, 2016: 369). Bu ada getirilen +cı meslek yapım ekiyle türetilen *anbarcı*, tahıl ambarının yönetimi ve korunmasından sorumlu görevliyi ifade eden bir meslek adı niteliği taşımaktadır.

1.11.2. bagcı “Bahçıvan” (<Far.) (ME 71)

bagcı, ME' de “bahçıvan” (ME 71) anlamıyla kaydedilen bir meslek adıdır. Sözcüğün kökünü oluşturan *bağ*, Eren'e (1999: 33) göre Farsçadan Türkçeye geçmiş olup “bağ, bahçe” anlamlarında kullanılmaktadır. Buna karşılık Şen (2007: 63), *bağ* kelimesinin Eski Uygur Türkçesinden itibaren Türkçenin bütün tarihî dönemlerinde tanıklandığını belirtmektedir. Araştırmacıya göre Eski Türk toplumunda *bagcı*, yalnızca bağ koruyan kişi değil, aynı zamanda bağın bakımını ve işletilmesini üstlenen meslek sahibini ifade etmektedir. Ünal (2019: 530) ise Klasik Moğolcada *bağ* sözcüğünü “bağ, demet, deste, grup, küme, takım” anlamlarıyla kaydetmektedir. Bu durum, kelimenin Türkçe ve Moğolcadaki anlam alanlarının tarihî süreç içerisinde farklı yönlerde geliştiğini göstermektedir.

1.12. Ticaret ile ilgili meslek adları

1.12.1. altaçi “kuyumcu” (ME 717)

altaçi kelimesi ME'de, “kuyumcu” (ME 717) anlamında tanıklanmış bir sözcüktür. Kelime kökeni *alta(n)* “altın, altından yapılmış” anlamlarına gelir. Lessing (2017: 65), sözlüğünde kelimeyi *altaçi* şekliyle okunmuş ve “kuyumcu, mücevheratçı” anlamlarına yer vermiştir. *alta(n)* köküne eklenen +çi isimden isim yapım eki alarak meslek adı olarak karşımıza çıkar. Kelime Klasik Moğolcada *altaç* olarak kullanılmıştır, Modern Moğolcada da *altaç* olarak yaşamaktadır (Lessing, 2017: 65).

1.12.2. altan deledükçi “sikke satıcı” (ME 246)

altan deledükçi, ME'de “altın satıcısı, kuyumcu” (ME 246) anlamıyla kaydedilen birleşik bir meslek adıdır. Tamlamanın ilk unsurunu oluşturan *altan*, Lessing (2017: 65) tarafından *alta(n)* biçiminde maddeleştirilmiş ve “altın, altından yapılmış”

anlamlarıyla açıklanmıştır. İM'de ise sözcük *altun* biçiminde kaydedilmiş ve “altın” anlamı verilmiştir (Gül, 2016: 69). Clauson'a (ED: 131) göre bu kelime, Moğolcadaki erken dönem Türkçe ödünçlemeler arasında yer almaktadır. King Sözlüğü'nde *altan*, bir maden adı olarak tanıklanmaktadır; ayrıca *niken altan* biçiminde para birimini ifade eden kullanımı da görülmektedir (Gül, 2016: 69). *altan* kelimesinin Klasik Moğolcada *altan* biçiminde kullanıldığı görülmektedir. Gül'ün (2016: 69) verdiği bilgilere göre sözcük Modern Moğolcada *altaç* biçimiyle yaşamaktadır.

Tamlamanın ikinci unsuru olan *deledükçi*, ME'de *altan* ile kullanılmış olup “satıcı, esnaf” anlamını taşımaktadır. Bu doğrultuda *altan deledükçi*, altın ticaretiyle uğraşan kişiyi ifade eden bir meslek adı olarak değerlendirilebilir.

1.12.3. erike kudalduki “gerdanlık satıcı” (ME 38)

erike kudalduki, ME'de “gerdanlık satıcısı” (ME 38) anlamıyla kaydedilen birleşik bir meslek adıdır. Tamlamanın ilk unsurunu oluşturan *erike*, Lessing (2017: 414) tarafından *erike(n)* biçiminde maddeleştirilmiş ve “çelenk, tespih, inci dizisi, başa takılan çelenk” anlamlarıyla açıklanmıştır. İM'de ise sözcük *erge* biçiminde kaydedilmiş ve “kolye, boncuk” anlamlarıyla verilmiştir (Gül, 2016: 124). Kelime, Klasik Moğolcada *erike* biçiminde tanıklanır, Modern Moğolcada ise *erh*, *erhi* ve *erih* şekilleriyle yaşadığı görülmektedir. Sözcük, çağdaş dilde “boncuk, tespih tanesi, tespih” anlamlarını korumaktadır (Gül, 2016: 124).

Birleşik yapının ikinci unsuru olan *kudalduki* kelimesi için bkz:1.1.2.

1.12.4. harbanasa niken abukçi “öşür alıcı” (ME170)

harbanasa niken abukçi, ME' de (ME 170) “öşür alıcısı” anlamıyla kaydedilen birleşik bir görev adıdır. Tamlamanın ilk unsuru olan *harban*, Moğolca *arban* “on” kelimesiyle ilişkilidir. Moğolların askerî ve idarî teşkilatında onlu teşkilat sistemi esas alınmış; *arban*, “on kişilik birlik” anlamında bu sistemin temel birimlerinden biri olarak kullanılmıştır. Bu teşkilat yapısındaki terimler daha sonra Farsçaya da geçmiş ve İlhanlı idarî teşkilatında kullanılmaya devam etmiştir (Uyar, 2009: 36). Sözcüğün başındaki h- sesi ise tarihî metinlerde görülen fonetik bir varyant niteliğindedir. *harban* sözcüğüne getirilen +asa eki, Moğolcada ayrılma (ablatif) işlevi gören bir hâl ekidir.

Tamlamanın ikinci unsuru olan *niken*, Moğolcada “bir” anlamına gelen sayı adıdır. Sözcük Klasik Moğolcada *nige*, Modern Moğolcada ise *neg(en)* biçiminde kullanılmaktadır; “bir, tek, aynı” gibi anlamları karşılamaktadır (Gül, 2016: 174).

Son unsur olan *abukçi*, Lessing'de (2017: 32) *abugçi* biçiminde maddeleştirilmiş ve “alan, kabul eden kimse; alıcı” anlamlarıyla açıklanmıştır. Sözcük Klasik Moğolcada *avagçi*, Modern Moğolcada ise *avagç* biçiminde yaşamaktadır (Lessing, 2017: 32). Bu unsurlar birlikte değerlendirildiğinde *harbanasa niken abukçi*, vergi veya öşürün onda birini tahsil etmekle görevli kişiyi ifade eden bir görev adı olarak değerlendirilebilir.

1.12.5. kazina kudalduki “hazine satıcısı” (<Ar. +Moğ.) (ME 226)

kazina kudalduki, ME'de “hazine satıcısı” (ME 226) anlamıyla kaydedilen birleşik bir meslek adıdır. Tamlamanın ilk unsurunu oluşturan *kazina*, Arapça *hazîne* kökenli olup “hazinede saklanan değerli eşya ve servet, hazine, devlet hazinesi” anlamlarında kullanılmaktadır (Tietze, 2016: 441).

Birleşik yapının ikinci unsuru olan *kudalduki* kelimesi için bkz:1.1.2.

1.13. Eğlence hayatı ile ilgili meslek adları

1.13.1. borçli “şarap üreticisi” (<Tr.) (ME-204)

borçli kelimesi ME’de “şarap üreticisi” (ME 204) anlamıyla tanıklanan bir kelimedir. Clauson kelimeyi “şarap tüccarı” olarak tanıklamıştır (ED: 357). Şen ise *borçli* kelimesinin Eski Türkçe’de iki farklı anlamda görüldüğüne dikkat çeker (2007: 93). Buna göre sözcüğün ilk anlamı “içkiye düşkün, ayyaş, alkolik” tir. Meslek adı olarak kullanılan ikinci anlamı ise “şarap üreticisi, şarap işçisi” dir (ED: 357). Clauson, *borçli* kelimesini “şarap tüccarı” olarak açıklamış; bazı bağlamlarda ise “şarap üreticisi” anlamında da değerlendirilebileceğini soru işaretiyle belirtmiştir (ED: 358).

1.13.2. dülakçi “türkücü” (ME 200)

dülakçi kelimesi ME’de “türkücü” (ME 200) anlamında kullanılan bir meslek adıdır. Klasik Moğolcada bu fiil *dayulaqu* şeklindedir. Fiil, Modern Moğolcada *duulah* şeklinde, “şarkı söylemek” manasında kullanılmaktadır (Gül, 2016: 116).

1.13.3. nadukçi “oyuncu” (ME-201)

nadukçi kelimesi ME’de “oyuncu” (ME 201) anlamına gelen bir kelimedir. Kelime Moğolcada *natağumci* olarak kullanılmıştır (Lessing, 1960: 557). Kelime anlamı Lessing’de (1960: 557) ise “oynamayı veya eğlenmeyi seven kişi; oyuna veya eğlenceye katılan kişi, neşeli kişi; oyuncu, soytarı, sanatçı” şeklinde vermiştir. Kelime Orta Moğolcada *nagadumci* Modern Moğolcada ise *naaugur* olarak yaşamaktadır (Lessing, 1960: 557).

1.13.4. nadukçi Eme “kadın oyuncu, rakkas” (ME-755)

nadukçi kelimesi için bkz.1.13.3.

eme, İM’de farklı anlamlarla tanıklanmaktadır. Eserde, İM 208’de sözcüğün Arapça karşılığı “dul kadın” olarak verilmiştir. İM 209’da ise *ere* “erkek” kelimesinin karşıtı olarak *kün (eme)* “dişi” kaydedilmiştir. Aynı sayfada *eme*, ayrıca Arapça “karı, hanım, zevce, eş” karşılıklarıyla da açıklanmaktadır (Gül, 2016: 122).

1.13.5. şair “ozan, şair” (<Ar.) (ME 63-6)

şa’ir kelimesi ME’de “ozan, şair” (ME 63-6) anlamlarında kullanılan bir meslek adıdır. *şair*, Arapça *şî’r* kökünden türemiş olup sözlükte “bir şeyi bütün incelikleriyle bilmek, sezerek kavramak; ölçülü ve ahenkli söz söylemek” anlamlarını taşımaktadır. Bu kökten türeyen *şair*, “nesne ve olayları bilgi ve sezgi yoluyla kavrayan, duygu ve düşüncelerini ölçülü ve ahenkli sözlerle ifade eden kimse” anlamına gelmektedir. Terim olarak ise “bilgi, duygu, düşünce ve hayallerini şiir yoluyla dile getiren kişi” şeklinde tanımlanmaktadır (Karaaslan, 2010: 302).

1.14. Meşru olmayan meslek adları

1.14.1. qulagaytu “hırsızlık” (ME 989)

qulagaytu, ME’de “hırsız” (ME 989) anlamıyla kaydedilen bir meslek adıdır. Sözcüğün kökenini oluşturan Moğolca *hulagay*, “hırsızlık, haydutluk, dolandırıcılık” anlamlarını taşımaktadır. Bu köke getirilen +*çi* meslek yapım ekiyle türetilen *hulagayçi*, Lessing (2017: 1159) tarafından “hırsız, haydut, dolandırıcı” anlamlarıyla açıklanmaktadır. Klasik Moğolca metinlerde sözcük *hulgaiçi* biçiminde tanıklanırken, Modern Moğolcada *hulgayç* şekliyle yaşamaya devam etmektedir (Lessing, 2017: 1159).

1.14.2. soyuguçi “soyguncu” (<Tr.) (ME 151-5)

soyuguçi kelimesi ME'de “soyguncu” (ME 151-5) anlamında kullanılmış olan meşru olmayan bir meslek ismi olarak karşımıza çıkar. *soyuguçi*, Türkçede *soy-fil*inden türemiş olup anlamı “ilk zamanlarda bir hayvanın derisini soymak” olup daha sonrasında genel anlamlarda “bir kişiyi soymak, giysisini soymak, çıkartmak” (ED, 858) anlamlarında kullanılmıştır.

1.15. Hizmetçilik ile ilgili meslek adları

1.15.1. hayıl “hizmetçi” (ME 141-4)

hayıl kelimesi ME'de “hizmetçi” (ME 141-4) olarak tanımlanan bir kelimedir. Kelimenin kökeninin Moğolca *ayl* “aile, ev halkı, yerleşke, köy vb.” (Lessing, 2017: 50) ile ilişkili olduğu düşünülmür. Bu bağlamdan ise anlamlarının “aileye bağlı kişi”, “hizmet eden kişi” şeklinde genişlemiş olabileceği düşünülmektedir. *ayl-hayl* yazım ile ilgili müstensih farkından olduğu düşünülmektedir.

1.15.2. kölesüçi “işçi” (ME 168)

kölesüçi, ME'de “işçi” (ME 168) anlamında geçen bir meslek adıdır. Kelime köken itibariyle Moğolcada *kölüsü(n)* “ter” isminden türemiştir. *kölüsü(n)* Moğolcada “terleme, ter” (Lessing, 2017: 602) anlamlarında kullanılmış olup bu bağlamda semantik bir anlam genişlemesiyle “işçi” manasında kullanılmıştır. *kölesüçi* kelimesi Lessing'de (2017: 602) *kölüsüçi* şeklinde maddelendirilmiş ve anlamı “usta, işçi” olarak tanımlanmıştır. Klasik Moğolcada *kölesü(n)* kelimesi, *kölüsü* şeklindedir. Kelime, Modern Moğolcada da *höls* şeklinde “ter” anlamında kullanılmaktadır (Gül, 2016: 152).

Sonuç

Bu çalışmada Zemahşeri'nin ME adlı eserinin Moğolca kısmında verilen meslek adları incelenerek, söz konusu meslek adlarının köken ve anlambilimsel incelemesi yapılmıştır. Eserin, yalnızca bir sözlük ya da dil öğretim kitabı olmanın ötesinde, dönemin sosyal ve ekonomik hayatına dair önemli veriler sunduğu gözlemlenmiştir. Özellikle meslek adları, Orta Çağ İslam dünyasında ve Türk-İslam kültür çevresinde bireylerin toplumsal konumlarını, üretim ilişkilerini ve gündelik yaşam pratiklerini yansıtan temel unsurlar arasında yer almaktadır. İncelenen dönemde meslek adlarının oldukça geniş bir toplumsal ve ekonomik alanı kapsadığı görülmektedir. Tespit edilen örnekler; ticaret, tarım, hayvancılık, ulaşım, sağlık, güvenlik, eğlence, inşaatçılık, haberleşme, adalet ve yöneticilik gibi farklı alanlarda meslek icralarının bulunduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle *satıgçı*, *kudaldukçi*, *bazırgan* gibi genel ticari meslek adlarının yanı sıra, *altaçi*, *erike kudaldukçi*, *harbanasa niken abukçi* ve *kazina kudaldukçi* gibi ticaretle ilgili meslek adları ekonomik hayatın varlığını ve ticari faaliyetlerin çeşitliliğini gösterirken; *abaçi*, *barsçi*, *cıgasun kudaldukçi* ve *temeci* gibi hayvancılıkla bağlantılı meslek adları ise göçebe yaşam biçiminin izlerini taşımaktadır. Tarımla ilgili *ambar* ve *bağcı* gibi meslek adları üretim faaliyetlerinin varlığını göstermektedir. Bunun yanı sıra *darugaçi*, *kadı*, *yarguçi*, *hâkim* ve *ınak* gibi yönetim ve hukuk alanına ait unvanlar ise dönemin idari teşkilatlanmasının gelişmişliğini göstermesi açısından oldukça büyük öneme sahiptir.

ME'deki meslek adlarına baktığımızda Moğolcanın en işlek meslek yapım eki olan +ç, +çin ile meslek uğraşı bildiren isimler türetildiğini ve bunun dışında tamlamalar ile de meslek adlarının yapıldığı gözlemlenmiştir. Modern Moğolcada bulunan +ç, +çin eki, Klasik Moğolcada da +çi, +çin şeklindedir. Bazı araştırmacılar

tarafından +ç ve +çin ekleri iki ayrı ek olarak kabul edilmektedir. Bu ek Eski Türkçede +çı, +çi şeklindedir ve Türkçe ile Moğolca arasında ortaktır (Kartallıoğlu, 2010: 24).

Gündelik yaşam ve zanaat alanında tanıklanan *çaçır oyakçı, cimişin hüren kudalduki, et kudalduki, e'üdençi, halwa kudalduki, hokka casakçı, kemha nekeki, kirbiç kiki, kitugaçı, kutusun kudalduki, na'lin kiki, sabun kudalduki, saksik kudalduki, sermüzeçi, sirçeçi, şilen kudalduki, toğan kutkuçi, usuçi ve qoza kudalduki* üretim ve tüketim kültürünün çeşitliliğini ortaya koymaktadır. *onkaçaçi, onkaçaçin aga ve onkaça casakçı* gibi ulaşım ile ilgili meslek adları ulaşım faaliyetlerinin kurumsallaştığını göstermektedir. Sağlık alanında kullanılan *otaçi ve hicamatçi* gibi adlandırmalar dönemin tedavi yöntemleri ve tıbbî uygulamaları hakkında bilgi sahibi olunmasına olanak vermektedir. Güvenlik ve askerî teşkilatla ilgili *karawul, sakikçi, zindan sakikçi, bazarun noyan, sumuçi ve numuçi* gibi meslek adları güvenlik anlayışının dildeki yansımaları olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca *borçi, nadukçi, nadukçi eme, dülakçi ve şa'ir* gibi eğlence ve sanatla bağlantılı meslek adları sosyal yaşamın kültürel boyutunu ortaya koymaktadır. İnşaatçılık alanında *balagasuci*, falcılıkla ilgili *habçi* ve meşru olmayan faaliyetlerle bağlantılı *qulaytu* ile *soyuguçi* gibi örnekler ise dönemin toplumsal yapısının ve meslek çeşitliliğinin yalnızca resmî ve meşru alanlarla sınırlı olmadığını göstermektedir.

Eserin söz varlığı içerisinde Moğolca unsurların tespiti, Harezm, Altınordu ve İlhanlı coğrafyasında farklı dil ve kültürlerin etkileşim içinde olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Eserde toplamda altmış dört (64) meslek adı tanıklanmıştır. Bunlardan kırk dokuz (49) Moğolca kökenli, dördü (4) Farsça, dördü (4) Arapça, yedisi (7) Türkçe kökenlidir. Eserde ayrıca bazı meslek adları için tamlama kurulduğu da görülmektedir: Moğolca+ Moğolca şeklinde altı (6) meslek adı, Türkçe + Moğolca üç (3) meslek adı, Arapça+ Moğolca beş (5) meslek adı, iki (2) meslek adı ise Farsça + Moğolca şeklinde oluşmuş isim tamlamaları şeklindedir. Bunun dışında kalan iki meslek adı da Moğolcada ve Türkçede (*temeci, barsçı*) ortak kökenli kelimeler olarak nitelendirilmiştir.

Kısaltmalar

AR: Arapça

DLT: Dîvânu Lugâti't-Türk.

ED: S. G. Clauson. An Etymological Dictionary Of Pre Thirteenth Century Turkish.

FAR: Farsça

İM: İbni Mühenna Lügati

ME: Mukaddimetü'l -Edeb

MOĞ: Moğolca

TR: Türkçe

Kaynakça

- Akgündüz, A. (1997). "Hâkim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 15: 182-183. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Çiçek, E. (2015). "Kıpçak Sözlüklerindeki Moğolca Unsurlar". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*. 63 (1): 49-98.

- Derman, M. U. (1998). "Hokka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 18: 216-218. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Gül, B. (2015). "Arap Harfli Moğolca Sözlüklerin Moğol Dili Tarihi Açısından Önemi". B. Gül (Ed.), *Alkış Bitigi: Kemal Eraslan Armağanı* içinde (77-84). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Gül, B. (2016). *Moğolca İbni Mühenna Lügati*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- İpşirli, A. (1992). "Bezirgân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 6: 103-104. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Karaaslan, M. (2010). "Şair". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 38: 302-304. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karadavut, A. (2023). "Mukaddimetü'l-Edeb'in Yozgat Nüshasında Meslek Adları". *Türkbilig*. 45: 1-15.
- Kartallıoğlu, Y. (2010). *Çağdaş Moğolcanın Grameri -Ses ve Şekil Bilgisi-*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Köprülü, F. (1986). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötügen.
- Kubat, A. (2025). "Law and Judicial System of the Mongols According to Mamluk Sources". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 42: 173-186.
- Kuyma, E. (2015). "Harezm Dönemi Türkçesi ve Eserlerine Genel Bir Bakış". *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 8: 372-386.
- Lessing, F. D. (1960). *Mongolian-English Dictionary*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Lessing, F. D. (2017). *Moğolca-Türkçe Sözlük*. (Çev. G. Karaağaç). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, Z., & Erdem, S. (2019). "Zübdetü'l-Âsâr Vakayinamesindeki Devlet Teşkilatı Terimleri". *Journal of Turkish Language and Literature*. 59 (2): 379-398.
- Poppe, N. N. (1938). *Mongol'skiy Slovar' Mukaddimat al-Adab*. Leningrad.
- Poppe, N. N. (2009). *Zemahşerî Mukaddimetü'l-Edeb: Moğolca-Çağatayca Çevirinin Sözlüğü*. (Çev. M. S. Kaçalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Saito, Y. (1997). "Graphic Variation in the Mongolian Text of Muqaddimat al-Adab: What Word-Medial Final Allographs Imply". A. Berta (Ed.), *Historical and Linguistic Interaction Between Inner-Asia and Europe* içinde (295-304). Szeged: Studia Uralo-Altaica.
- Steingass, F. (1892). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. London.
- Şahin, U. (2017). *Rasüid Hexaglot: The King's Dictionary'nin Moğolca Söz Varlığı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şen, S. (2007). *Orhon, Uygur ve Karahanlı Metinlerindeki Meslekler Bağlamında Eski Türk Kültürü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Tegün, Ö. (2022). *Tarihî Türk Şivelerinde Giyim Kuşam Kelimeleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati* (C. 3-7). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.

- Toker, M. (2024). “Saksı Kelimesinin Kökeni Üzerine”. M. Toker, P. Ölker, M. Gülmez, İ. Yılmaz & A. E. Evirgen (Ed.), *Prof. Dr. Yakup Karasoy Armağanı* içinde (413-429). İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Tuna, O. N. (2010). “Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler”. *Türkiyat Mecmuası*. 17: 209-250.
- Uyar, M. (2009). “İlhanlı Ordusunda Hiyerarşi: Askerî Yetkililer ve Nitelikleri”. *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*. 49 (1): 33-47.
- Ünal, O. (2016). *Klasik Moğolca Söz Varlığında Türkçe Kökenli Kelimeler ve Türkçe-Moğolca Ses Denklikleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Ünal, O. (2019). “Klasik ve Orta Moğolca Söz Varlığında Türkçe Kökenli Kelimeler I (A-D)”. *Journal of Old Turkic Studies*. 3 (2): 502-615.
- Yüce, N. (2020). “Mukaddimetü'l-Edeb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 31: 120-121. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.